

НАРОДОЗНАВЧІ ОСЕРЕДКИ У ГІРСЬКИХ СЕЛАХ ЗАКАРПАТТЯ (за експедиційними враженнями)

Гудченко Зоя

Закарпаття є скарбницею найархаїчніших проявів традиційної культури регіонального й національного рівнів. Вони збереглися не тільки у пам'яті старшого покоління, але частково й у реаліях сьогодення. У цьому переконалися члени експедиції УЕЦ ІМФЕ НАН України восени 2008 року, досліджуючи гірські села Верхні Ворота Воловецького району, Голятин, Присліп, Колочава, Верхній Бистрий, Лозянський, присілок Совки Міжгірського району та інші. Науковцям пощастило зафіксувати унікальні свідчення старожилів щодо різних аспектів матеріальної та духовної культури Бойківщини, як то будівництво, ремесла, промисли, календарна обрядовість, весілля, родини, похорони, вірування, їжа, релігійні громади. Були записані колоритні зразки місцевих говірок з особливою вимовою, наголосами, інтонацією, мелодикою, з багатим словником.

Було акцентовано увагу й на способах вивчення та збереження культурної спадщини на місцях її побутування, тобто в конкретних поселеннях. І саме на цьому ми зупинимося детальніше.

Закарпаття має великий досвід створення різного напрямку музеїв і в містах, і в селах. Окрім музеїв павільйонного типу, в цьому регіоні свого часу (у 1970-х роках) набули популярності локальні скансени на місцях¹: музеї-хати, музеї-садиби, музеї-млини, музей-кухня, музей-церкви, музей лісу і сплаву. У деяких селах були також реконструйовані цілі комплекси будівель старого села. Не всі вони збереглися і фізично, і функціонально — деякі споруди згоріли чи зруйнувалися, а церкви були повернуті релігійним громадам.

Проте створюються й нові осередки збереження культурної спадщини, де виникають для цього необхідні умови, а головне — зацікавленість.

Один із таких осередків — музей скансенівського типу «Старе село» будується в *Колочаві*. Він розташований на мальовничому схилі між горою і річкою в урочищі Чертежик. Заплановано чотирнадцять архітектурних експонатів з внутрішнім начинням. Представлено декілька садиб (житло й хлів), а також поодинокі об'єкти (кузня, школа, корчма). Усі будівлі перевезено з Колочави та її присілків.

У садибі бідняка *середини XIX ст.* (хата й хлів) хата курна, в ній немає комину, а дим виходить через отвір у поду (стелі). Двері повертаються на іглицях (дерев'яних вісях, заглиблених зверху й знизу в зрубину), замикаються на дерев'яний зсув. У снігах двоє жорен — дерев'яні на крупний помол і кам'яні на дрібніший, діжки для квашеної капусти, дерев'яні коновки (посуд), тайстра (сумка), одяг — кожухи, вуйош, гуня. Біля бокової стіни стоїть пеньок, щоб дрібно рубати скіпки. На стіні хліва висять два ярма для волів.

У підвищеній частині ділянки експонується 200-річне *житло вівчаря*, характерне для гірських регіонів, де вівчарством займалася більша частина населення. Тут також курна хижа. Широке ліжко, на якому могло спати по п'ять—шість чоловік, під ліжком — *загородка для ягнят*, під лавою — *місце для курей*. Інтер'єр доповнюють полиці й стіл, під яким розміщено коновки. Колись на вікнах цієї хижі були волів'ячі міхури (не відтворено). У снігах на стіні експонується ціла колекція дзвонів (на волів, на корів, на овець, на телят), різних за звучанням, формою та розмірами. Тут же пости зі шкіри, черес — широкий пояс, щоб не надірвати спину в тяжкій праці, вили для сіна, лопата для снігу, ступи, куфер, корито.

Доповнює показ побуту й занять вівчаря велика *колиба* з приколибком з боку входу, де горіла ватра. Тут вівчар виготовляв сир, бринзу й мав собі захисток.

У лісовому краї, де і житло, і побутове обладнання робили з дерева, досить поширеним є теслярство. *Хата-майстерня теслі* має два приміщення — майстерня з трьома вікнами та кімнатка з одним віконцем, де він жив з родиною. У майстерні — станок та інше знаряддя праці, на якому виготовляли на замовлення діжки, корита, цябри тощо. Майстерня не опалювалася — тесля зігрівався за роботою.

Нижче рельєфом розташована *садиба кравця* (хата, хлів, оборуг для сіна). Чоловік шив, а жінка займалася господарством, тримала корову, вівці.

Оскільки Колочава була раніше містечком з великим відсотком єврейського населення, у музеї експонується орендована *єврейська школа* (в оренду хазяїн здавав більше приміщення, а сам тулився у зовсім маленькому). Також будується *єврейська корчма*, частина якої використовувалася під житло корчмаря, а частина — за прямим призначенням.

Крім описаних будівель уже встановлено *кузню, хату лісоруба* середини ХХ ст., *яму для овочів, жандармський пост 1939 року*.

Передбачено доповнити суто музейні об'єкти *амфітеатром*, де будуть відзначати день села, різні свята й обрядодійства.

Кругом музею планується прокласти *вузькоколійку*, де дітей возитиме старовинний поїзд із паровозом і вагонами, реконструйованими колочавськими майстрами.

На головній вулиці Колочави знаходиться музеєфікована *школа*, збудована 1879 року, яка функціонувала близько 100 років до відкриття нової споруди. В інтер'єрі — клас умебльований і оформлений за радянською традицією.

Фінансову допомогу Колочаві надає народний депутат від партії «Наша Україна» С. М. Аржевітін.

У с. *Верхні Ворота* Воловецького району створено два музейних осередки — сільський і шкільний. Учні та вчителі середньої школи з великим натхненням займаються пошуками експонатів для свого *історико-краєзнавчого* музею. Очолює цю роботу вчитель українознавства Козик Ганна Андріївна, допомогу

та всіляку підтримку надають директор школи Беца Василь Михайлович, завуч Сличко Оксана Ярославівна. Існує рада музею, до якої, окрім директора школи й директора музею, входять вчитель української мови та літератури Сличко Тетяна Іванівна, вчитель історії Беца Надія Павлівна, вчитель музики Голянич Наталія Юріївна.

Експозиція значною мірою вже сформована, але продовжує поповнюватися. Вона дуже різнобічна, належним чином анотована й представлена в спеціальному приміщенні. Учні школи беруть активну участь в історико-краєзнавчих експедиціях районних і обласних заходах відповідного спрямування. На уроках народознавства у п'ятих—восьмих класах діти вивчають звичаї й обряди *рідного села* та практично поглиблюють ці знання у *пошуковій роботі* серед населення, за своїх рідних.

У музеї відтворено фрагмент хатнього *покуття* з Божим образом, вишиваними рушниками, святковими керамічними тарілками, виціфрованим (різьбленим) столом. Експонуються дві колиски — хатня дерев'яна та на сохах, яку брали в поле; жорна, терниці, ціп, віялка, ложечник, дерев'яний посуд тощо. Почесне місце займає вишиваний одяг, виготовлений з домотканого полотна, серед якого особливо привабливе жіноче весільне вбрання. *Майже до 60-х років ХХ ст. такий одяг був у вжитку селян*.

Матеріали пошукової роботи учнів систематизуються їхніми наставниками. Опрацьовано різноманітні теми з традиційної культури села, зокрема: «Розвиток освіти в селі Верхні Ворота», «Географічна характеристика села Верхні Ворота», «В історії села Верхні Ворота», «Весільний обряд», «Перекази», «Хрестохоронець», «Дерев'яні церкви Воловеччини», «Ворожіння, заклинання нашого краю», «Прислів'я, приказки».

Цей активно діючий музей є прекрасним осередком виховання любові до своєї малої батьківщини, а через неї і до всієї України.

Етнологічний музей в с. *Присліп* Міжгірського району, також організований вчителями й учнями середньої школи, репрезентує

домашній побут, хатнє начиння, одяг, а також специфіку занять верховинців, пов'язану з випасом худоби на полонинах.

В експозиції представлено своєрідний «вітряк», який закопували на полі, аби він своїм тріскотом відганяв звірів, зокрема диких кабанів. У зібранні музею є віяло, решето, мотвило, коциба, коновлята, лопата для хліба, дїйниця, маслянка, сільниця, *дяглів* (рубанок), терниця, *райбак* (для прання), *потак* (для намотування ниток), *теглязів* (праска), куфер (валіза), веретено, *маханка*, *гуня* (верхній одяг), *рисель* (терка для картоплі на деруни), *дїжка для ропи* (певний час у регіоні користувалися не кристалічною сіллю, а ропою). Макет бойківської хати під соломою дає уявлення про традиційне житло верховинців.

Серед народознавчих осередків гірських сіл Закарпаття особливе місце займає *Голятинська шкільна держава «Паланка»*, програма якої виходить із напрямів Всеукраїнського дитячого та юнацького руху за збереження народних звичаїв і традицій «Моя земля — земля моїх батьків».

В основу шкільної організації покладено козацьку ідею, що історично виправдано для Голятина, оскільки близько 20 %—25 % селян із походження козаки. Прихід великої групи козаків-мазепинців у село, у 1715 році, місцевий історик І. М. Тереля пов'язує з подіями після Полтавської битви. Козаки-переселенці скупили багато земель у різних урочищах села, збудували дерев'яну церкву². Тож козацька кров продовжує нуртувати в серцях голятинців.

Шкільна держава «Паланка» має свій Статут, Гімн, органи управління. Основною структурною ланкою є класні колективи. Мета організації — відродження та розвиток козацької справи на звичаєвих засадах запорізького козацтва, патріотичне виховання підростаючого покоління, підготовка молоді до захисту вітчизни, розвиток

¹ Гудченко З. Музеї народної архітектури України. — К., 1981. — С. 105–112.

² Тереля І. Наше село — козацьке // Верховина. — 2004. — 14 жовт.; Тереля І. З вершин і низин //

спорту, сприяння духовності української молоді, збереження й пропаганда історичної та культурної спадщини українського народу.

Вступ до козацької держави — справа добровільна. Його проводять на загальношкільних зборах з урочистою клятвою «Присяга українського козака на вірність Україні» під державним та козацьким прапорами 14 жовтня в день свята Покрови Пресвятої Богородиці. Дорослі юнаки приймають присягу (посвячення) у церкві. Вони цілують прапор, шаблю, за козацьким звичаєм отримують символічні удари батога.

Голятин має своє місце в історії помаранчевої революції — делегація (18 чоловік) їздила до Києва і стояла на Майдані.

Голятинська школа «Паланка» велику увагу приділяє військово-патріотичному вихованню дітей, спортивній підготовці, дослідницькій краєзнавчій роботі. Загальношкільні збори обирають козацьку старшину: кошового отамана, осавула, обозного, писаря, хорунжого, суддю та полковників.

Результатом краєзнавчої роботи кількох поколінь школярів та їхніх вчителів є пришкільний музей. А кімната козацької слави зберігає відповідну атрибутику, священні символи шкільної козацької держави «Паланки».

У розглянутих народознавчих осередках гірських сіл Закарпаття молоде покоління вивчає народні традиції не стільки за підручниками, які певною мірою відсторонені від читача, скільки практично, шляхом безпосереднього пошуку, збирання етнографічних колекцій у рідних селах. Такий шлях, а також вивчення окремих видів народного мистецтва на спеціальних відкритих уроках забезпечують практичне засвоєння саме місцевих проявів народної культури. До того ж це виховує у молоді відчуття причетності, спадкоємності щодо усього набутого попередніми поколіннями, а звідси й справжній глибинний патріотизм.

Вісник 11-го конкурсу ім. Мирона Утриска. — Л.; Камула, 2006.